

Життєвий і творчий шлях

В.П.Кухаря
(1942 – 2017)

Валерій Павлович Кухар – видатний хімік, доктор хімічних наук, професор, академік Національної академії наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреат премії Всесвітньої федерації вчених “Premio “Terni – San Valentino «Un anno d’Amore», нагороджений відзнакою “Global – 500”, (Програма ООН з проблем довкілля – UNEP), удостоєний Міжнародної Арбузовської премії в галузі фосфоорганічної хімії.

Валерій Павлович Кухар – автор більше 700 наукових праць, опублікованих у вітчизняних та міжнародних виданнях, в т.ч. 9 монографій та 108 авторських свідоцтв і патентів на винаходи, засновник і керівник наукової школи, з якої вийшли 30 кандидатів і 2 доктори хімічних наук, що гідно продовжують справу свого вчителя.

В.П. Кухар народився 26 січня 1942 р. в Києві. Після звільнення міста від окупантів сім’я перебралась до Миколаєва, де пройшло дитинство і шкільна юність Валерія Павловича. Він від самого початку навчання відзначався надзвичайною допитливістю, працелюбством і нестримним бажанням «докопуватись» до суті речей і явищ. Як пізніше згадувала його мама Валентина Сергіївна, їй було ніяково на батьківських зборах, коли сина лише хвалили і вважали зразковим учнем.

В 1958 р. Валерій Павлович закінчив із Золотою медаллю Миколаївську середню школу № 2 і вирішив здобути освіту інженера-хіміка в Дніпропетровському хіміко-технологічному інституті (ДХТІ). Золота медаль давала йому право стати студентом без складання вступних іспитів, але несподівано виникла «проблема» віку – випускнику школи виповнилось лише 16 років і 5 місяців, а для вступу до ВУЗу необхідно було мати не менше 17 років. На щастя нестримне бажання абітурієнта вчитись та здоровий глузд членів приймальної комісії подолали цю бюрократичну перепону, юний Валерій став студентом-першокурсником факультету технології органічних речовин ДХТІ і з головою пірнув у вир студентського життя.

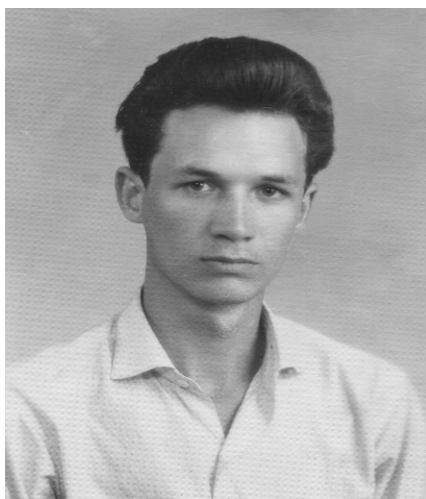
Найбільш яскраво і повно охарактеризував Кухаря-студента його однокурсник В.В. Шевченко в своїх спогадах (газета ДХТУ «Держинець» № 24 від 21.06.1978 р.):

«Наукові інтереси Валерія чітко проявились уже на другому курсі, коли він розпочав роботу в студентському науковому товаристві під керівництвом доцента Олени Олександрівни Абражанової. Цілеспрямованість, наполегливість і працелюбство, відмінне навчання і великий інтерес до хімії, який виходив далеко за межі учбової програми, - всі ці якості характеризують Кухаря – студента.

Його інтереси в ті роки не обмежувались лише навчанням і науковою роботою – для його життєрадісної вдачі цього було замало. Ми пам’ятаємо його блискучі відповіді на міському конкурсі Клубу веселих і допитливих, без його гострих, дотепних і веселих малюнків просто не можна було уявити інститутську сатиричну стінгазету «Крапива». Чудове знання джазової музики та історії джазу виділяли Валерія серед численних прихильників модного в ті роки захоплення. Валерій не стояв осторонь і від спорту. Він неодноразово захищав честь ДХТІ у змаганнях з веслування, виступав за факультет на турнірах з настільного тенісу».

В 1963 р. студент В.П. Кухар захистив на «відмінно» дипломну роботу «Оксими 2-заміщених циклогексанону», одержав диплом з відзнакою і рекомендацію вченої ради ДХТІ для вступу до аспірантури.

З 1963 до 1966 р. Валерій Павлович навчався в аспірантурі Інституту органічної хімії. Його науковим керівником був академік О.В. Кірсанов, а «мікрошефом» - кандидат хімічних наук В.І. Шевченко.

*Аспірант 1-го року навчання
Валерій Кухар*

Завдяки глибоким знанням і непересічній експериментальній майстерності аспірант за три роки виконав весь запланований обсяг досліджень і в 1967 р. успішно захистив кандидатську дисертацію «Фосфорилування нітрилів двохосновних карбонових кислот».

Протягом 1966-1968 рр. обіймав посади старшого інженера і молодшого наукового співробітника відділу фосфорорганічних сполук (ФОС), керував роботою групи дослідників, а в 1969 р. був обраний і затверджений на посаді старшого наукового співробітника відділу ФОС.

Тематична група, очолювана молодим, енергійним керівником чисельно виросла і в 1970 р. була переведена до відділу хімії елементоорганічних ізоціанатів.

Тематика досліджень молодого колективу суттєво розширилась: крім трихлорфосфазополіхлоралканів досліджувались способи одержання і хімічні властивості галоїдпохідних поліціановуглеводнів, трихлорметил-амінів, які фактично є N- заміщеними дихлорметанімінійхлориду, α -галоїдалкіламінів та ряду інших сполук. Постійної уваги вимагали роботи аспірантів, якими керував Валерій Павлович. А ще була маса так званих «громадських доручень», що відбирали час і сили.

Валерій Кухар із співробітниками

Незважаючи на величезне навантаження Валерій Павлович наполегливо займався експериментальною роботою і всього за 6 років виконав надзвичайно цікаве дослідження, яке академік І.Л. Кнулянци назвав вишуканим (*рос. изящным*), і за результатами цього дослідження блискуче захистив у 1974 р. докторську дисертацію «Альфа-хлоралкіламіни та їх похідні».

З 1975 р молодий вчений очолив відділ хімії полігалогенорганічних сполук (ХПС) Інституту органічної хімії, в якому крім вивчення хімії хлор-, бром- і фторпохідних органічних речовин різних класів група біологів здійснювала первинний скринінг нових речовин і відбір найбільш перспективних для використання в

рослинництві як регуляторів росту і розвитку рослин, а також інсектицидів для захисту від комах-шкідників. До цього періоду відносяться роботи із завершення державних випробувань препарату №31 (N-оксиду диметилпіридину), названого пізніше Івіном на честь його творця Івашенка Ярослава Миколайовича.

Під керівництвом Валерія Павловича досліджуються методи синтезу і хімічні перетворення полігалогенпіридинів, галогенвмісних похідних адамантану та інших поліедранів. В цей період були синтезовані невідомі раніше представники гемінальних поліфосфонатів, які в спеціальній літературі одержали назву «фосфонати Кухаря». Продовжувався пошук нових сполук з практично корисними властивостями (антипіренів, регуляторів росту рослин, гербіцидів, фунгіцидів тощо).

В.П. Кухар брав участь в роботі міжнародних і всесоюзних наукових конференцій, був членом кваліфікаційних вчених рад Інституту органічної хімії (ІОХ) та Київського державного університету (КДУ) імені Тараса Шевченка, членом вчених рад ІОХ, всесоюзного об'єднання «Йодобром», проблемної ради з хімії елементоорганічних сполук АН УРСР, читав лекції студентам хімічного факультету КДУ.

Наукові досягнення Валерія Павловича та виконувана ним науково-організаційна робота були високо оцінені науковою громадськістю. В 1978 р. його обрали членом-кореспондентом АН УРСР за спеціальністю «органічна хімія» і академіком-секретарем Відділення хімії та хімічної технології АН УРСР.

Зразу ж після Чорнобильської трагедії, що сталась 26 квітня 1986 р., вже 29 квітня Валерій Павлович разом з академіком В.І. Трефіловим ввійшов до складу ініціативної групи, започаткованої академіками В.Г. Бар'яхтаром і І.М. Вишневським. За рекомендаціями цієї групи і активній підтримці Київської держадміністрації були негайно розгорнуті діючі цілодобово дозиметричні пости контролю забруднення молока і молочних продуктів.

Третього травня на основі ініціативної групи була створена Оперативна комісія Президії АН УРСР від головування академіка В.І. Трефілова, а його заступниками призначені В.П. Кухар і В.Г. Бар'яхтар. Ця Оперативна комісія, пізніше перейменована в Постійнодіючу, стала за визначенням чл.-кор. АН УРСР Б.М. Малиновського «мозковим центром» і впродовж наступних років координувала спільну діяльність науковців, військових і членів Урядової комісії.

Валерій Павлович разом з науковцями очолюваного ним Відділення хімії та хімічної технології Академії наук оперативно і якісно організував надзвичайно складні роботи, пов'язані з очищенням питної води для Києва, пилопригнічення і закріплення курних територій в 30-кілометровій зоні, очищення стічних вод Пунктів санітарної обробки (ПуСО) і кубових залишків дихлоретану (засіб для дезактивації техніки і спецодягу) від радіонуклідів.

В результаті реалізації згаданих заходів суттєво, на кілька порядків зменшилось «вторинне» забруднення 30-кілометрової зони і прилеглих територій.

На Чорнобильській АЕС. В.П.Кухар – третій зліва

Незважаючи на величезний обсяг науково-організаційної роботи у Відділенні хімії та хімічної технології АН УРСР, завантаженню роботою у різних комісіях і комітетах Валерій Павлович не припиняв наукову діяльність, керував дослідженнями відділу, слідкував за новітніми досягненнями хімічної науки і

тенденціями її розвитку. І коли в кінці 70-х – на початку 80-х років фізико-хімічна біологія, як теоретична основа біотехнології, вийшла в число пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, Валерій Павлович ініціював і обґрунтував необхідність створення в Академії наук України наукового центру для проведення систематичних фундаментальних досліджень в галузі біоорганічної хімії – ключової дисципліни для вирішення задач біотехнології. Цю пропозицію підтримала Президія академії наук і в 1983 р. було організовано Відділення біоорганічної хімії (ВБХ), керівництво яким покладено на академіка В.П. Кухаря.

За рекордно короткий термін у ВБХ створили нові відділи і лабораторії, в яких розгорнули систематичні дослідження хімії природних низькомолекулярних біорегуляторів, їх елементоорганічних аналогів, встановлення механізмів дії цих речовин, пошук і вивчення хімічних моделей біологічних процесів.

В 1987 р. на виконання постанови Уряду про подальший розвиток нових напрямів біології та біотехнології на базі Відділення біоорганічної хімії ІОХ створено Інститут біоорганічної хімії, в якому об'єдналися зусилля науковців різного профілю (синтетиків, фізико-хіміків, біологів, фізиків, медиків, комп'ютерників), що дозволило розгорнути широкі систематичні дослідження, пов'язані з синтезом і вивченням властивостей нових фізіологічно активних речовин.

Через два роки постановою Президії АН УРСР до «юного» інституту було приєднано Відділення нафтохімії, що набагато збільшило обсяг науково-організаційної і адміністративної роботи директора, який у той час обіймав посаду першого віце-президента НАН України. Багато сил і уваги вимагав нагляд і контроль за будівництвом нового лабораторно-адміністративного корпусу Інституту. Та попри величезну завантаженість Валерій Павлович знаходив час для зайнять хімічною наукою – справою всього свого життя. Він систематично стежив за науковими публікаціями і створив (у доінтернетну епоху!) величезну картотеку (понад 25 тис. карток) з рефератами новітніх публікацій, відслідковував нові напрями досліджень, керував роботою Інституту, відділу тонкого органічного синтезу, аспірантів, вченої ради.

Валерій Павлович мав непересічний таланти бачити хімічну науку та суміжні галузі «з висоти» (*термін «погляд з висоти» запропонував А. Азімов*), охоплюючи «науковим поглядом» величезний масив природничих і технічних знань, що давало змогу генерувати нові наукові ідеї не тільки в галузі синтетичної органічної хімії та її «відгалужень», а й в технологічних питаннях нафтоперероби і нафтохімії, практичному вирішенні екологічних проблем, пошуку альтернативних джерел енергоресурсів та хімічної сировини, розробці концептуальних засад сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу країни. Працями В.П. Кухаря та його учнів зроблено вагомий внесок у розвиток багатьох наукових напрямів хімії.